

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra psychologie

Bakalářská práce

**KOMUNIKACE S OSOBAMI SE ZRAKOVÝM
POSTIŽENÍM**

Vedoucí práce: PhDr. Ing. Marie Lhotová, Ph.D.

Autor práce: Eva Petrášková
Studijní obor: Sociální a charitativní práce
Forma studia: Kombinovaná
Ročník: 3.

2009

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

26. května 2008

.....
Eva Petrášková

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí práce
PhDr. Ing. Marii Lhotové, Ph.D.
za odborné vedení a poskytování rad při zpracování práce.

Motto:

Správně vidíme jen srdcem.

Co je důležité, je očím neviditelné.

Antoine de Saint-Exupery

OBSAH

ÚVOD	7
1 KOMUNIKACE	
1.1 Vymezení pojmu	8
1.2 Formy komunikace	10
1.2.1 Verbální komunikace	10
1.2.2 Neverbální komunikace	12
1.3 Fáze komunikace	16
1.4 Fáze lidského komunikování	16
2 OSOBY SE ZDRAVOTNÍM POSTIŽENÍM	
2.1 Vymezení základních pojmů	17
2.1.1 Osoba se zdravotním postižením	17
2.1.2 Handicap	18
2.1.3 Defekt	18
2.1.4 Defektivita	19
2.1.5 Defektologie	20
2.1.6 Speciální pedagogika	20
2.1.6.1 Členění speciální pedagogiky	21
3 OSOBY SE ZRAKOVÝM POSTIŽENÍM	
3.1 Vymezení základních pojmů	22
3.1.1 Osoba se zrakovým postižením	22
3.1.2 Tyflopédie	24
3.1.3 Oftalmopédie	24
3.1.4 Oftalmologie	24
3.2 Zrakové vady	25
3.3 Komunikace osob se zrakovým postižením	25

3.4 Pravidla komunikace s osobami se zrakovým postižením	26
3.5 Komunikační prostředky osob se zrakovým postižením	28
3.5.1 Braillovo bodové písmo	29
3.5.2 Kancelářský psací stroj	29
3.5.3 Magnetofon	30
3.5.4 Telefon	30
3.5.5 Slepecký psací stroj	30
3.5.6 Televizní lupa pro slabozraké	30
3.5.7 Čtecí zařízení pro nevidomé	31
3.5.8 Pichtův psací stroj	31
3.5.9 Osobní počítač	31
3.6 Předsudky společnosti k osobám se zrakovým postižením	32
3.6.1 Nejčastější předsudky o osobách se zrakovým postižením	33
ZÁVĚR	38
Seznam použitých zdrojů	39
Abstrakt	42
Abstract	43

ÚVOD

Pravděpodobně každý z nás se již někdy setkal se zdravotně postiženými lidmi. Přiznejme si, zda jsme dokázali při prvním setkání s nimi jednat otevřeně a spontánně. Vyhýbáme se setkání se zdravotně postiženými, protože nevíme, jací jsou, jak jim můžeme pomoci a jak se máme chovat.

Co znamená slovo komunikace? Pod tímto slovem si člověk může představit více, jak jeden význam. Tento pojem vyznačuje nejen cesty, silnice, ale též proces sdělování informací z jednoho bodu do bodu druhého.

Cílem této práce je objasnit, jak komunikují osoby se zrakovým postižením a jak s nimi správně komunikovat.

Práce je rozdělena do třech hlavních kapitol. První kapitola je věnována komunikaci. Jsou zde popsány definice komunikace, formy komunikace, fáze a funkce komunikace. Ve druhé kapitole se zabývám osobami se zdravotním postižením. Vymezuji zde základní pojmy, mezi které patří osoba se zdravotním postižením, handicap, defekt a s ním související defektivitu a defektologii, dále pojem speciální pedagogika a její členění. V rámci třetí kapitoly jsem se zaměřila na osoby se zrakovým postižením. Chtěla jsem přiblížit samotný pojem osoba se zrakovým postižením, možné zrakové vady a nejvíce jsem se věnovala kapitole o komunikaci s osobami se zrakovým postižením, pravidlům této komunikace, komunikačním prostředkům osob se zrakovým postižením. Na závěr jsem připojila kapitolu, která se věnuje předsudkům společnosti k osobám se zrakovým postižením.

Toto téma mé bakalářské práce jsem si vybrala proto, že jsem pracovala jako osobní asistentka v neziskové organizaci, která poskytovala poradenství, osobní asistenci a aktivizační služby lidem se zdravotním postižením. Se zdravotně postiženými lidmi jsem byla v kontaktu dlouhou dobu a mohla jsem vypozerovat, jaké problémy s komunikací s těmito lidmi dělaly mě i ostatním lidem kolem mě. Pro vybrání právě tohoto tématu mě v první řadě inspiroval člověk se zrakovým postižením, se kterým jsem pracovala. I on se denně potýkal s mnoha překážkami, předsudky, které zvládal obdivuhodně a bez větších problémů.

1 KOMUNIKACE

1.1 Vymezení pojmu

Etymologie slova komunikace naznačuje, že původní rozumění tomuto pojmu bylo široké. Slovníky dnes sice definují komunikaci např. jako „proudění informací z jednoho bodu k druhému bodu, jako přenos nebo vytváření znalostí“, ale *communicatio* znamenalo původně „vespolné účastnění“ a *communicare* „činit něco společným, společně něco sdílet“. S odvoláním na tento latinský původ slova definoval Hausenblas (1971) komunikaci široce jako „obcování lidí, společné podílení se na nějaké činnosti ve vzájemném kontaktu“. Nikoliv tedy jen proudění, ale i podílení se druhých třeba jen tím, že jsou přítomni. Někteří psychologové rozumějí pod komunikační výměnou jak „sdělování“, tak „sdílení“. Z tohoto pohledu komunikují i ti, kdo např. ve vícečlenné skupině pouze přihlížejí aktuální výměně slov či pohledů mezi dvěma členy skupiny.¹

Komunikací můžeme rozumět v podstatě každou interakci, která se týká nejen kontaktu lidí mezi sebou, ale i výměnu např. písemných informací, kontaktu se zvířaty, ale i s neživými systémy.²

Komunikace je sdělování určitých významů v procesu přímého nebo nepřímého kontaktu. V tomto smyslu je komunikace základní složkou mezilidské interakce, která je uskutečňována na základě společenského konzesu, tj. sdíleného souboru významů, na základě kterého jsou lidé schopni se dorozumívat. Příkladem je rozhovor, kdy účastníci užívají společný jazyk.³

¹ VYBÍRAL, Z. *Psychologie lidské komunikace*, str. 17.

² BUKOVSKÁ, L. *Asertivní komunikace*, str. 5.

³ VYKOPALOVÁ, H. *Vybrané kapitoly ze sociální psychologie v kontextu komunikace*, str. 71-72.

Dle Čížkové lze komunikování vymežit jako sdělování a přijímání informací v sociálním chování a sociálních vztazích lidí. V tomto smyslu je komunikace základní složkou mezilidské interakce. Komunikace má však zároveň rysy, které ji od interakce odlišují. Sdělování může probíhat na dálku, kde je vzájemná interakce minimální. Sdělování se může týkat věcí prostorově i časově vzdálených nebo i neexistujících. Komunikace snadno překračuje hranice skupiny, i když původně sdělení nebylo pro veřejnost určeno. Specifičnost komunikace je ve zprostředkování informací, které mají pro příjemce význam. Způsob, jak je význam zprostředkován, je už součástí interakce (výraz obličeje, gesto, řeč).⁴

Podle Kunczika (1995) je komunikace „jednáním, jehož cílem z hlediska komunikátora je přenos sdělení jedné či více osobám prostřednictvím symbolů“.⁵

Autoři kalifornské paloaltské školy Watzlawick, Beavinová a Jackson (1969) charakterizovali lidskou komunikaci jako „médium pozorovatelných manifestací lidských vztahů“. Je klíčovou součástí „provázků sítí“ ne vždy viditelnou, ale většinou registrovatelnou a analyzovatelnou. Podle těchto autorů má každá komunikace svou syntax, sémantiku a pragmatickou stránku.⁶

Člověk získává schopnost sociální komunikace už v prenatalní období vývoje.⁷

Předpoklady komunikace se s sebou přinášíme na svět jako věky osvědčenou metodu lepších šancí na přežití. Úroveň našich komunikačních dovedností je dána jednak geneticky a jednak okolnostmi, za kterých jsme zpočátku nuceni a později máme čím dál víc svobodných možností tuto vlohu rozvíjet. Konečný mix těchto faktorů pak utváří naši aktuální komunikační schopnost, jež nám může umožňovat, ale také znesnadňovat soužití s ostatními lidmi a ve výsledku se pak odrážet i v míře naší celkové životní spokojenosti.⁸

⁴ ČÍŽKOVÁ, J. *Přehled sociální psychologie*, str. 86.

⁵ VYBÍRAL, Z. *Psychologie lidské komunikace*, str. 21.

⁶ TAMTÉŽ, str. 18.

⁷ KOHOUTEK, R. *Základy sociální psychologie*, str. 22.

⁸ Srov. BUKOVSKÁ, L. *Asertivní komunikace*, str. 5.

Schopnost a tendence sdělovat určité informace není specificky lidská, nacházíme ji také u zvířat, dokonce u živočichů na poměrně nízkém stupni fylogenetického vývoje, např. u hmyzu. Živočichové mezi sebou komunikují pomocí poměrně malého počtu zvuků a pomocí výrazu (např. antropoidní opice), pomocí pachů a dotyků tykadla (např. včely). Obsahem sdělení jsou základní informace o potravě, jejím směru a vzdálenosti a blížícím se nebezpečí.⁹

Na naši komunikaci s druhými lidmi je pozoruhodné, že ji vždy spoluvytváříme a ovlivňujeme, přispíváme k ní a zároveň jsme její součástí, jsme jí ovlivňováni. Bývá proto obtížné porozumět komunikační výměně, když se na ní ve stejnou chvíli podílíme.¹⁰

1.2 Formy komunikace

Existují různá třídění druhů komunikace. Nejčastěji se setkáváme s dělením komunikace na verbální a neverbální (nonverbální).¹¹

Komunikace může také být přímá nebo nepřímá, oboustranná nebo jednostranná, soukromá nebo veřejná či masová.¹²

1.2.1 Verbální komunikace

Základem mezilidské komunikace je verbální komunikace. Jejím předpokladem je společný systém jazykových významů a společenská pravidla tohoto systému. Vedle takových symbolů, srozumitelných například celému národu, jako je konkrétní jazyk, existují systémy symbolů, které jsou srozumitelné jen některým skupinám lidí (symbolika matematické logiky, chemické symboly, hudební symboly). Kromě společného významu mohou mít takové symboly, jako

⁹ ČÍŽKOVÁ, J. *Přehled sociální psychologie*, str. 86.

¹⁰ VYBÍRAL, Z. *Psychologie lidské komunikace*, str. 18.

¹¹ ČÍŽKOVÁ, J. *Přehled sociální psychologie*, str. 87.

¹² KOHOUTEK, R. *Základy sociální psychologie*, str. 22.

jsou slova, také význam čistě osobní. Například slovo matka má určitý lexikální význam, kterému rozumů všichni lidé, ale kromě toho má i osobní smysl, který je dán vlastní zkušeností.¹³

Schopnost komunikovat s druhými lidmi prostřednictvím symbolického chování má pro sociální život prvořadý význam. Kdyby členové některé společnosti mezi sebou symbolicky komunikovat nedokázali, musela by se taková společnost rozpadnout. Na druhé straně i takové osoby, které ztratily zrak a sluch, musí udržovat prostřednictvím jiných technik, např. hmatu, dorozumívání s druhými lidmi, aby mohly duševně žít.¹⁴

Dobrá slovní komunikace by měla být konkrétní, srozumitelná a vedená s důrazem na to, že je vždy vyjádřením pocitů, názorů toho jednoho člověka.¹⁵

Jde o typ sociální komunikace reprezentované především řečí. Řeč je slovní myšlení a slovní sdělování myšlenek. Člověk má možnost sdělovat ve slovech, dohodnutých značkách a symbolech své myšlení druhému člověku. Tomuto sdělování říkáme interindividuální signalizace. Děje se většinou prostřednictvím slova. Vnější řeč vytváří pro myšlenku zvukovou, mluvenou nebo grafickou, psanou formu slova, jíž je myšlenka sdělována druhému člověku. Vnitřní řeč způsobuje sdělení myšlenky samotnému mluvčímu. To znamená, že mluvčí si uvědomuje výsledky svého myšlení a říkáme, že myslí ve slovech.¹⁶

U řeči pozorujeme vedle obsahové stránky také její stránku formální, především hlasitost, která poukazuje např. na vitalitu, temperament a sebevládu. Hlas může být tichý, zvučný, hřmotný, řeč podle rychlosti může být pomalá, rychlá, zbrklá, podlé tónu, modulace, barvy a melodie řeči rozechvělá, sebevědomá, koketní apod.¹⁷

¹³ ČÍŽKOVÁ, J. *Přehled sociální psychologie*, str. 90.

¹⁴ TAMTÉŽ, str. 90.

¹⁵ Srov. BUKOVSKÁ, L. *Asertivní komunikace*, str. 6.

¹⁶ KOHOUTEK, R. *Základy sociální psychologie*, str. 27.

¹⁷ TAMTÉŽ, str. 27.

Řeč je soustava znaků nebo soustava symbolického chování, jejíž primární funkcí je sdělování pomocí konvenčních prostředků, slov nebo jiných znaků. Prostředkem mluvené řeči je jazyk. Běžně se rozeznávají řeči:

- Mimické
- Gestikulační
- Zvukové
- Psané¹⁸

Specifickou funkcí řeči je pojmenování věcí, jevů atd., dále vzájemnost – začlenění do vztahu („Jsem nemocná.“ „Potřebuješ pomoc?“), a exprese prožívání. Zvláště tato poslední funkce řeči má mnoho významů a diferenciací. Od prosté citové odezvy v konverzaci až po básnickou expresi. Slovo jako element řeči je materiálním substrátem pojmů a tvoří tak nástroj myšlení. Slovy však nelze sdělit vše, některé stavy mysli nebo některé názory jsou slovy nesdělitelné. Vedle mytických, matematických, hudebních či jiných symbolů, zde působí k přenosu významu právě expresivní prožitky.¹⁹

1.2.2 Neverbální komunikace

Jedná se o vývojově starší typ komunikace a funguje z větší části automaticky. Užívá jako prostředky sdělování různé způsoby chování. Mezi její formy patří také pohledy, které mají význam zpětné vazby, ale také výzvy nebo odmítnutí kontaktu, podtržení významu určitého sdělení.²⁰

Každý člověk používá při kontaktu s jinými lidmi řadu neslovních, nonverbálních projevů, které doplňují nebo zdůrazňují obsah jeho verbálního sdělení. Někdy člověk právě pohybem, gestikulací, mimikou rtů, výrazem obličeje, postojem těla, dotekem, úsměvem apod. vyjadřuje a sděluje více a prav-

¹⁸ ČÍŽKOVÁ, J. *Přehled sociální psychologie*, str. 88.

¹⁹ TAMTÉŽ, str. 88.

²⁰ Srov. BUKOVSKÁ, L. *Asertivní komunikace*, str. 5.

divěji než pomocí řeči, kterou dovede své skutečné expresivní pocity, postoje, potřeby atp. adaptivně kamuflovat.²¹

Nezřídka nedoceňujeme nonverbální komunikaci a přeceňujeme komunikace verbální. Nonverbální projevy přitom bývají méně cenzurovány než projevy verbální. Nonverbálně člověk vyjadřuje nezřídka své duševní stavy, pocity, emoce, afekty, prožitky, myšlenky, vztahy expresivněji, ryzeji, pravdivěji než verbálně. Nonverbální komunikace je fylogeneticky i ontogeneticky starší než komunikace verbální. Můžeme ji pozorovat i u zvířat.²²

Neverbální komunikace používá záměrně prostředků neverbálního charakteru ke vzájemnému dorozumívání, ovlivňování i vyjadřování vzájemných vztahů. Existují různá třídění neverbálních prostředků komunikace. M.Argyle (1972) vypočítává tyto hlavní neverbální signály používané člověkem:

- Tělesný kontakt
- Blízkost
- Orientace (úhel, v němž lidé stojí či sedí vzhledem k sobě navzájem)
- Vzezření
- Pozice
- Kývnutí hlavy
- Výraz tváře
- Gesta
- Pohledy
- Neverbální aspekty řeči²³

²¹ KOHOUTEK, R. *Základy sociální psychologie*, str. 31.

²² TAMTÉŽ, str. 31.

²³ ČÍŽKOVÁ, J. *Přehled sociální psychologie*, str. 88.

J.Křivohlavý (1980) rozlišuje:

- proxemiku (sdělování funkce vzdálenosti ve vzájemném styku)
- haptiku (sdělovací funkce držení těla a konfigurace jeho částí)
- kinetiku (sdělovací funkce pohybů)
- gestiku (sdělovací funkce kulturně standardizovaných pohybů)
- mimiku (sdělovací funkce výrazů obličeje) a
- pohledy (sdělovací funkce kontaktů očima).²⁴

V rámci neverbální komunikace lze rozlišit také různé roviny z hlediska jejího typu začlenění do sociální interakce. Možné začlenění tří rovin podal J.Šípek (1976). První funkční rovina představuje bezprostřední zapojení neverbálních prvků do právě probíhající interakce mezi osobami A a B. Jde o neverbální akty, kdy např. gesto může říkat něco jiného než slovo. Tato rovina je označována jako regulativní. Druhá funkční rovina je vztahová, to znamená, že zahrnuje vztah mezi osobami A a B. Tento vztah není vázán jen na bezprostřední, časově omezenou interakci. Neverbální interakce má zde blízko k osobnímu hodnocení, k vyjádření implicitní teorie osobnosti, vypovídá o svém autorovi a je v ní zahrnuta i reakce na druhého, vytváří si následné anticipace do dalších kroků. Tak se vytváří vztah mezi oběma osobami. Třetí rovina je rovinou hodnotovou a vyhýbá se nejen časově omezením procesu interakce, ale i vztahu mezi osobami. Vytváří atmosféru či orientaci, která má určité zakotvení v systému společenských, kulturních a estetických hodnot. Tato třetí rovina může pomáhat k určování vztahů a postojů k druhé osobě přes poměr k hodnotovému systému, na nějž druhá osoba poukazuje. Zároveň se vlastní poměr k takovému systému hodnot může měnit pod vlivem osobnosti, která je v dané situaci mluvčím.²⁵

²⁴ ČÍŽKOVÁ, J. *Přehled sociální psychologie*, str. 89-90.

²⁵ TAMTÉŽ, str. 90.

Neverbální komunikace je tvořena různými způsoby chování, jednání, gestikulací apod. a tvoří z hlediska působivosti nedílnou součást komunikace verbální. Za nejkomunikativnější je považován výraz údivu, překvapení a smíchu. Pro každý cit je charakteristický určitý expresivní vzorec a tak existují i ustálené způsoby při prožívání bolesti, hněvu, překvapení, rozhořčení apod. Každý člověk však užívá jiných skupin obličejového svalstva a tak vytváří individuální charakteristický expresivní vzorec a je známa i ta skutečnost, že v téže situaci různé osoby projevují různé vzorce exprese.²⁶

Tento způsob komunikace se hůře ovládá vůli a snadno tak může prozradit opravdový pocit nebo záměr komunikujícího.²⁷

Verbální i neverbální formy komunikace v jejich sociálních významech doplňují tzv. metakomunikační faktory, které spoluurčují skutečný význam informace. Je to např. ironické zabarvení hlasu, úsměšek, pohrdlivý úšklebek, posunek. Nesprávná percepce metakomunikačních složek sdělování vede k nedorozuměním, která mohou mít podstatný vliv na utváření celé sociální interakce, jíž je komunikace podstatnou složkou.²⁸

Mezi verbálními a neverbálními prostředky řeči není ostrý předěl. Význam verbálnímu výroku může dát nepatrná změna v neverbální oblasti, např. informace hlasu může rozhodnout, zda výrok na účet druhého je nutno interpretovat jako projev hostilis nebo naopak vtip, směřující k uvolnění napětí. Podle toho, zda v komunikaci převažují prostředky verbální nebo neverbální a zejména podle toho, který druh prostředků převažuje ve vymezení základní náplně sdělení, rozlišujeme druh komunikace.²⁹

²⁶ VYKOPALOVÁ, H. *Vybrané kapitoly ze sociální psychologie v kontextu komunikace*, str. 73-74.

²⁷ BUKOVSKÁ, L. *Asertivní komunikace*, str. 5.

²⁸ KOHOUTEK, R. *Základy sociální psychologie*, str. 25.

²⁹ ČÍŽKOVÁ, J. *Přehled sociální psychologie*, str. 88.

1.3 Fáze komunikace

Můžeme rozlišovat šest fází komunikace, přičemž v každé z nich může docházet k různým „šumům“ či nedorozuměním, tj. k úbytku informací nebo k jejich deformaci:

- Ideová geneze – tj. vznik, zrod nápadu, myšlenky, obsah mysli komunikátora
- Zakódování – vyjádření myšlenky v symbolech, slovech, znacích, pohybech
- Přenos – pohyb symbolů od vysílajícího k příjemci, vedení vysílaného obsahu
- Příjem – okamžik, kdy symboly dojdou k příjemci
- Dekódování – proces příjemcova výkladu, interpretace přijatých symbolů
- Akce – chování, činnost příjemce vyvolaná přijatou zprávou, využití informace. Cesta sloužící k předávání informací se nazývá komunikační kanál.³⁰

1.4 Funkce lidského komunikování

Každá komunikační výměna plní zpravidla jednu funkci, více či méně zjevnou, a ke každému z komunikačních aktů je člověk něčím motivován. Zrealizováním funkce dostává komunikace svůj smysl, řečené či jiným způsobem sdělené nabývá jistého významu pro člověka.³¹

Čtyři hlavní funkce našeho komunikování jsou:

- Informovat – předat zprávu, doplnit jinou (informativní funkce)
- Instruovat – navést, zasvětit, naučit, dát recept (instruktážní funkce)
- Přesvědčit, aby adresát po(změnil) názor- získat někoho na svou stranu, zmanipulovat, ovlivnit (persuasivní funkce)
- Pobavit – rozveselit druhého, rozveselit sebe, rozptýlit (zábavní funkce)³²

³⁰ KOHOUTEK, R. *Základy sociální psychologie*, str. 24.

³¹ VYBÍRAL, Z. *Psychologie lidské komunikace*, str. 22.

³² TAMTĚŽ, str. 23.

2 OSOBY SE ZDRAVOTNÍM POSTIŽENÍM

2.1 Vymezení základních pojmů

Mezi základní pojmy této kapitoly patří: osoba se zdravotním postižením, handicap, defekt, defektivita, defektologie, speciální pedagogika.

2.1.1 Osoba se zdravotním postižením

Zdravotní postižení je určitá odchylka ve zdravotním stavu člověka, která jej omezuje v určité činnosti (pohyb, kvalita života, uplatnění ve společnosti).³³

Pro účely zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách se zdravotním postižením rozumí „tělesné, mentální, duševní, smyslové nebo kombinované postižení, jehož dopady činí nebo mohou činit osobu závislou na pomoci jiné osoby“.³⁴

Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti pak vymezuje osoby se zdravotním postižením takto: Jedná se o fyzické osoby, které jsou orgánem sociálního zabezpečení uznány jako plně invalidní či částečně invalidní a dále fyzické osoby, které jsou rozhodnutím úřadu práce uznány jako zdravotně znevýhodněné.³⁵

³³ Dostupné na WWW:

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Zdravotn%C3%AD_posti%C5%BEn%C3%AD>.

³⁴ Dostupné na WWW:

<<http://www.sagit.cz/pages/sbirkatxt.asp?zdroj=sb06108&cd=76&typ=r>>.

³⁵ Dostupné na WWW:

<<http://business.center.cz/business/pravo/zakony/zamestnanost/cast3.aspx>>.

Nejčastějšími příčinami zdravotních postižení jsou:

- ✓ Dědičnost
- ✓ Nehoda
- ✓ Úraz
- ✓ Nemoc
- ✓ Příčiny vzniklé v prenatálním období (způsobené léky, drogami, alkoholem)
- ✓ Příčiny způsobené komplikovaným porodem³⁶

2.1.2 Handicap

Handicap je jeden z velmi vážných problémů, které nás v životě mohou potkat.³⁷

Termín handicap označuje komplex znevýhodnění různého druhu, především sociálního, která z něho vyplývají a jsou do značné míry odstranitelné.³⁸

2.1.3 Defekt

Jakýkoliv defekt nepostihuje jen určitý orgánový systém, ale ovlivňuje celou osobnost postiženého jedince a vytváří specifickou sociální situaci.³⁹

³⁶ Dostupné na WWW:

<<http://business.center.cz/business/pravo/zakony/zamestnanost/cast3.aspx>>.

³⁷ Srov. WIENER, P, RUCKÁ, R. *Terapie zrakového handicapu*, str.12.

³⁸ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, str. 98.

³⁹ TAMTÉŽ

Defekt může být orgánový nebo funkční. *Orgánový defekt* je vada, chybění nebo nedostatek některého orgánu nebo jeho části. Příčinou orgánových defektů může být vývojová vada, nemoc, úraz. *Funkční defekt* znamená poruchu orgánové funkce, popř. poruchu v celkových funkcích organismu, aniž by původně orgán nebo orgánový systém byl tkáňově porušen. Sem patří orgánové neurózy, psychoneurózy a poruchy chování. Příčinou funkčních defektů jsou ponejvíc poruchy v sociálních vztazích individua.⁴⁰

2.1.4 Defektivita

Defektivita (to, co činí z člověka stíženého defektem člověka defektního) je porucha celistvosti, která se projevuje v poruše společenských vztahů. V zúženém pojetí je tu narušení postoje člověka postiženého defektem k výchově, vzdělání, popř. k práci. K defektivitě vede pouze takový defekt, který nabyt tzv. sociální dimenze, tj. přestal být záležitostí osobní a stal se záležitostí společenskou.⁴¹

Hlavní znaky defektivity:

- ✓ porucha se týká vztahů k lidem nepostiženým
- ✓ má charakter dialektický, tj. společnosti působí na postiženého a postižený na to příslušně reaguje
- ✓ jde o proces dlouhodobý
- ✓ není stavem trvalým, tj. může se zhoršovat i zlepšovat, až i vytratit.⁴²

⁴⁰ SOVÁK, M. *Nárys speciální pedagogiky*, str. 8.

⁴¹ TAMTÉŽ, str. 231.

⁴² TAMTÉŽ

2.1.5 Defektologie

Defektologie je nauka, která zkoumá příčiny, tj. proč a za jakých okolností se člověk stává defektním, změny v oblasti somatické, psychické a sociální, tj. jak se jeho postižení promítá do struktury jeho osobnosti, možnosti a metody nápravné, výchovné a popř. preventivní péče.

2.1.6 Speciální pedagogika

Speciální pedagogiku můžeme definovat jako vědní obor, který se zabývá zákonitostmi výchovy a vzdělávání a rozvojem jedinců, kteří jsou znevýhodněni vůči většinové populaci v oblasti fyzické, psychické nebo sociální a mají speciální výchovně vzdělávací potřeby.⁴⁴

Předmětem speciální pedagogiky a objektem jejich cílů jsou jedinci, kteří mají vzhledem ke svému znevýhodnění specifické potřeby v oblasti fyzické, psychické či sociální. K dosažení uspokojování specifických potřeb, jejichž specifičnost je determinována charakterem konkrétního znevýhodnění, je pak nutné stanovovat a aplikovat speciální metody a postupy. Jedná se o potřeby edukační, potřebu společenské seberealizace a rozvoje.⁴⁵

Základní cíl speciální pedagogiky se dá vymezit jako dosažení maximální možné socializace znevýhodněného jedince s ohledem na charakter, rozsah a závažnost jeho znevýhodnění v některé či některých z výše uvedených oblastí. S tímto obecným cílem souvisí vytváření nezbytných podmínek a předpokladů k jeho dosažení.⁴⁶

⁴³ SOVÁK, M. *Nárys speciální pedagogiky*, str. 7.

⁴⁴ FISCHER, S., ŠKODA, J. *Speciální pedagogika*, str. 14.

⁴⁵ TAMTÉŽ

⁴⁶ Srov. TAMTÉŽ, str. 14.

Cílem speciální pedagogiky je také dosažení změny v postojích některých členů společnosti vůči znevýhodněným spoluobčanům.⁴⁷

2.1.6.1 Členění speciální pedagogiky⁴⁸

Speciální pedagogika se vnitřně člení na dílčí subdisciplíny. Členění ve své podstatě reflektuje druh poruchy a handicapu, a z něho vyplývající znevýhodnění vůči většinové populaci.

- Etopedie

Etopedie je dílčí disciplína speciální pedagogiky, jež se zabývá postižením zákonitostí výchovy, vzdělávání a také terapií a korekcí vzorců chování jedinců, kteří jsou mravně narušení, trpí poruchami chování a mají související problémy v sociálních vztazích.

- Psychopedie

Psychopedie se zabývá postižením zákonitostí výchovy a vzdělávání jedinců, kteří mají poruchu, handicap a jsou znevýhodněni v oblasti mentální. Patří sem jak vrozené, tak získané poruchy a handicap.

- Somatopedie

Somatopedie se zabývá postižením zákonitostí výchovy a vzdělávání osob, které mají handicap v oblasti fyzické, které jsou nemocné, zdravotně oslabené, nebo mají omezenou mobilitu.

- Logopedie

Logopedie se zabývá postižením zákonitostí výchovy a vzdělávání osob, které mají handicap v oblasti komunikačních schopností. Zabývá se odstraňováním a korekcí poruch v uvedené oblasti.

⁴⁷ FISCHER, S., ŠKODA, J. *Speciální pedagogika*, str. 14

⁴⁸ Srov. TAMTÉŽ, str. 14.

- Surdopedie

Surdopedie se zabývá postižením zákonitostí výchovy a vzdělávání osob, které mají handicap z důvodu poruchy v oblasti vnímání sluchem.

- Oftalmopedie

Oftalmopedie se zabývá postižením zákonitostí výchovy a vzdělávání osob, které mají handicap z důvodu poruchy v oblasti vnímání zrakem.⁴⁹

3 OSOBY SE ZRAKOVÝM POSTIŽENÍM

3.1 Vymezení základních pojmů

Mezi základní pojmy této kapitoly patří osoba se zrakovým postižením, tyflopédie, oftalmopedie, oftalmologie.

3.1.1 Osoba se zrakovým postižením

Ztráta zraku je všeobecně považována za jedno z nejtěžších postižení, i když počet nevidomých není (ve srovnání s jinými typy postižení) vysoký.⁵⁰

Osoby se zrakovým postižením jsou lidé s různými druhy a stupni snížených zrakových schopností. Úžeji se tímto termínem rozumí ti, u nichž poškození zraku nějak ovlivňuje činnosti v běžném životě a u nichž běžná optická korekce nepostačuje. Nezahrnuje se sem tedy např. člověk, který nosí dioptrické brýle a s nimi docela normálně vidí - to znamená, že má zrakovou vadu lehčího stupně a s brýlemi zvládá bez potíží každodenní činnosti, nemá omezení v přístupu k informacím, v orientaci a samostatném pohybu, v pracovním uplatnění, v sociální oblasti apod. Aby se zdůraznil tento rozdíl, hovoří se někdy

⁴⁹ Srov. FISCHER, S., ŠKODA, J. *Speciální pedagogika*, str. 15.

⁵⁰ VOTAVA, J. A KOL. *Ucelená rehabilitace osob se zdravotním postižením*, str. 185.

o těžce zrakově postižených. To znamená, skupina zrakově postižených, u nichž právě onen vážný funkční důsledek zrakové vady zasahuje do běžného života, lidí, jimž už běžná brýlová korekce nepostačuje k plnému "normálnímu" vidění.⁵¹

Skupina těžce zrakově postižených se může dále dělit na nevidomé a slabozraké. Při očním vyšetření se zkoumá zraková ostrost vyjádřená tzv. vizem udávaným zpravidla ve zlomku, kde první číslo znamená vzdálenost v metrech, ze které dotyčný čte a druhé číslo pak vzdálenost, ze které čte tu samou velikost písmene člověk s nepostiženým zrakem. Vyšetření zrakové ostrosti do dálky se provádí nejčastěji na Snellenových optotypech, což jsou tabulky s řadami postupně se zmenšujících znaků. Dalším zkoumaným parametrem je velikost zorného pole. Toto pole může být v důsledku zrakové vady zúženo, omezeno nebo v něm může docházet k lokálním výpadkům - tzv. skotomům.⁵²

Podle výsledků oftalmologického vyšetření je možno zrakově postiženého člověka zařadit do některé z 5 kategorií zrakového postižení:

- kategorie 1: střední slabozrakost
- kategorie 2: silná slabozrakost
- kategorie 3: těžce slabý zrak
- kategorie 4: praktická nevidomost
- kategorie 5: úplná nevidomost⁵³

Někdy se ještě užívá termín osoba se zbytky zraku, kterým se označuje člověk s viděním v rozsahu těžké slabozrakosti až praktické slepoty.⁵⁴

⁵¹ SCHINDLER, R., PEŠÁK, M. *Kdo je zrakově postižený* [online]. Dostupné na WWW: <<http://www.sons.cz/kdojezp.php>>.

⁵² SCHINDLER, R., PEŠÁK, M. *Kdo je zrakově postižený* [online]. Dostupné na WWW: <<http://www.sons.cz/kdojezp.php>>.

⁵³ TAMTÉŽ

⁵⁴ TAMTÉŽ

3.1.2 Tyflopédie

Z řeckého slova tyflos (slepý), paideia (výchova) a je jedním z oborů speciální pedagogiky, který se zabývá speciální výchovou a vzděláváním jedinců těžce zrakově postižených.⁵⁵

Cílem tyflopédie je maximální rozvoj osobnosti jedince se zrakovým postižením, což znamená nejen dosažení nejvyššího stupně socializace, ale i přípravu na povolání, následné pracovní zařazení a plnohodnotné společenské uplatnění.⁵⁶

3.1.3 Oftalmopedie

Z řeckého slova oftalmos (oko), paideia (výchova) a je jedním z oborů speciální pedagogiky, který se zabývá speciální výchovou a vzděláváním jedinců zrakově postižených.⁵⁷

3.1.4 Oftalmologie

Z řeckého slova oftalmos (oko), logie (koncovka označující obvykle vědecký obor, z řeckého slova logos – řeč) a je to obor lékařství zabývající se výzkumem, diagnózou a léčbou očních nemocí.⁵⁸

⁵⁵ PEŠATOVÁ, I. *Vybrané kapitoly ze speciální pedagogiky se zaměřením na oftalmopedii*, str. 6.

⁵⁶ Šrov. FINKOVÁ, D., LUDÍKOVÁ, L., RŮŽIČKOVÁ, V. *Speciální pedagogika osob se zrakovým postižením*, str. 11.

⁵⁷ PEŠATOVÁ, I. *Vybrané kapitoly ze speciální pedagogiky se zaměřením na oftalmopedii*, str. 6.

⁵⁸ TAMTĚŽ

3.2. Zrakové vady⁵⁹

Termínem zrakové vady označujeme nedostatky zrakové percepce různé etiologie i rozsahu. Spadají sem onemocnění oka s následným oslabením zrakového vnímání, stavy po úrazech, vrozené či získané anatomicko – fyziologické poruchy“

Květoňová-Švecová (2000) rozlišuje čtyři skupiny poruch zraku:

- ztráta zrakové ostrosti (např.refrakční vady)
- okulomotorické problémy (např.strabismus)
- obtíže se zpracováním zrakových informací (např.kortikální slepota)
- postižení šíře zorného pole (např. tubicové vidění)
- poruchy barvocitu

3.3 Komunikace osob se zrakovým postižením

Řeč má pro těžce zrakově postižené větší význam než pro zdravé. Kromě komunikační a kognitivní funkce lze mluvit i o kompenzačním významu řeči a jazyka. V tomto smyslu nahrazuje chybějící zrakové funkce. Pomáhá přiměřenému rozvoji poznávacích procesů, protože do určité míry supluje smyslovou zkušenost. Celková úroveň verbální inteligence zrakově postiženého člověka není na zrakových funkcích přímo závislá. Pokud má takový jedinec alespoň průměrné předpoklady a žije v podnětném rodinném prostředí, nedochází k opoždění rozvoje verbálních rozumových schopností. Důraz na řeč, jako na prostředek k získávání informací, vede někdy až k extrému, nazývanému verbalismus nevidících. Tito lidé se ochotně a bez problémů učí na verbální úrovni, a tak si mnohdy osvojí i pojmy, jejichž obsah jim není zcela jasný nebo ani není dostupný (např. popis krajiny, barvy apod.).⁶⁰

⁵⁹ KVĚTOŇOVÁ-ŠVECOVÁ, L. *Oftalmopedie*, str. 18.

⁶⁰ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, str. 123.

V komunikaci těžce zrakově postiženého s vidícím hraje významnou roli nedostatečnost vizuálního kontaktu. Tento nedostatek působí rušivě již krátce po narození, kdy dítě neopětuje pohled své matky. Nepříznivě působí i jakákoli zjevná deformace nebo nápadnost očí.⁶¹

Těžce zrakově postižený člověk nemůže vnímat a rozumět vizuálně prezentovaným neverbální komunikačním signálům. Jednotlivé mimické a pantomimické projevy jeho komunikačního partnera jsou pro něho obtížně dostupné, neví přesně, jak se tento člověk tváří. Obsah sdělení je o tuto součást ochuzen. Naopak, jeho vlastní neverbální projevy (např. držení těla, chudší mimika a pantomimika, automatismy apod.). Velmi špatně vidící člověk takovým vlastním projevům nevěnuje pozornost, protože neví, že mají nějaký význam. On sám je u svých komunikačních partnerů není schopen zrakově zachytit. Nepředstavují pro něho žádnou informaci.⁶²

3.4 Pravidla komunikace s osobami se zrakovým postižením

Před každým (i slovním) kontaktem se zrakově postiženým člověkem je třeba jej oslovit, aby věděl, že následující sdělení se ho týká. Je totiž velmi náročné a vyčerpávající neustále sledovat všeobecnou konverzaci a usuzovat, co se týká jeho osobně a co někoho jiného. Pokud celá komunikace neprobíhá u stolu či v podobných podmínkách, je třeba, aby toto oslovení zaznělo jako avízo již z větší vzdálenosti – tím se předejde zbytečné úlekové reakci zrakově postiženého, kterému zcela náhle u ucha „exploduje“ nečekaný hlas. Pokud jde o neznámého zrakově postiženého člověka, postačí jako avízo normální pozdrav. Tento verbální kontakt musí vždy předcházet kontaktu fyzickému.⁶³

⁶¹ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, str. 124.

⁶² srov. TAMTÉŽ

⁶³ Srov. WIENER, P. A KOL. *Základy komunikace se zrakově postiženými*, str. 5.

Je třeba se vždy představit jménem, nebo se jinak identifikovat (i hlasy osob velmi blízkých se totiž za určitých okolností mohou plést).⁶⁴

Při chůzi nabídneme nevidomému paži, aby se chytil nad loktem a jdeme o krok před ním.⁶⁵

Přesto, že si uvědomujeme, že nás zrakově postižený člověk nevidí, je vždy třeba mluvit přímo na něj (když osoba komunikující se zrakově postiženým směřuje svou komunikaci jinam, je to snadno postižitelné a u zrakově postiženého člověka to vyvolává velmi nepříjemné pocity – např. nedůležitost, podceňování, či nejistoty, zda je komunikováno skutečně s ním).⁶⁶

V hovoru není nutno se vyhýbat jakýmkoli slově souvisejícím s názorností a viděním. Je vždy lepší říci „podívej se, prohlédni si, koukni se“ než „představ si, ohmatej si“ apod. Pro elementárně rehabilitovaného člověka již s těmito pojmy nesouvisí žádný podstatný problém, spíše ho ruší nadbytečné „ohledy“, zejména verbálního charakteru.⁶⁷

Při popisech či pokynech po přemístování či hledání je nutno důsledně používat pojmy směrové (vlevo – vpravo, vpředu, vzadu, nahoře – dole atd.), nikoli ono obvyklé „tady“, „támhle“, „tudy“ atd.⁶⁸

Vnímat svět bez pomoci zraku je záležitost nesmírně komplikovaná a obtížná. Hmatové vnímání (jako jediné dostatečně přesné a konkrétní) je ve srovnání s vnímáním zrakovým neskonale pomalejší. Přesto je třeba dát zrakově postiženému člověku vždy dostatek času pro samostatné jednání. Neustálé „urychlování“ jednotlivých činností totiž vůbec ničemu nepomáhá, naopak stresuje a vede k tomu, že si zrakově postižený připadá neschopný zbytečný. Ve svém konečném důsledku jde o počínání zcela kontraproduktivní, protože za těchto podmínek nemá zrakově postižený člověk možnost jednat samostatně, sám

⁶⁴ WIENER, P. A KOL. *Základy komunikace se zrakově postiženými*, str. 5.

⁶⁵ Srov. Dostupné na WWW:

<www.racicek.estranky.cz/clanky/nezarazene/spe-2_>.

⁶⁶ WIENER, P. A KOL. *Základy komunikace se zrakově postiženými*, str. 5.

⁶⁷ TAMTÉŽ

⁶⁸ TAMTÉŽ

se zorientovat či obsloužit. To může zbytečně prohlubovat jeho závislost na vidících osobách, což často vede ke konfliktům, k nimž by jinak nemuselo dojít. To, že jednotlivé činnosti trvají eventuálně déle, než je běžně zvykem, není důsledkem omezené kvality či schopnosti zrakově postiženého člověka, ale prostým následkem toho, že nevidí a tyto činnosti musí vykonávat jinak.⁶⁹

Každý člověk chce žít jako samostatná a nezávislá osobnost – a chce tak být také vnímán. Velmi často dochází k tomu, že – byť z důvodů ryze pozitivních – je vystavován neustálému razení a fandění, aniž by si to přál. Pro elementárně rehabilitovaného zrakově postiženého člověka není žádným problémem se např. samostatně najíst, vážným problémem se však pro něj může stát neustálé zasahování do konzumace jeho jídla radami. Pokud jde o osobu nám blízkou, které cítíme silnou potřebu pomoci, je v těchto situacích lepší dívat se jinam, nesoustředit se na její počínání a udržovat plynulou konverzaci (ticho znamená pro zrakově postiženého člověka, že něco není v pořádku a veškerá pozornost je upřena na něj – což často a ni nemusí být pravda, ale on nemá možnost se o tom přesvědčit).⁷⁰

3.5 Komunikační prostředky osob se zrakovým postižením

Kompenzační pomůckou pro těžce zrakově postižené rozumíme nástroj, přístroj nebo zařízení, speciálně vyrobené nebo speciálně upravené tak, aby svými vlastnostmi a možnostmi použití kompenzovalo nějakou nedostatečnost způsobenou těžkým zrakovým postižením.⁷¹

⁶⁹ Srov. WIENER, P. A KOL. *Základy komunikace se zrakově postiženými*, str. 5-6.

⁷⁰ TAMTÉŽ

⁷¹ Srov. BUBENÍČKOVÁ, H. *Počítače se speciální úpravou pro těžce zrakově postižené uživatele* [online]. Dostupné na WWW: <<http://is.brailnet.cz/pocitace.php#4>>.

Oblasti, kde se projevují negativní důsledky těžkého zrakového postižení a v nichž kompenzační pomůcky umožňují těžkou zrakovou vadu částečně kompenzovat:

- oblast uspokojování základních životních potřeb (sebeobsluha, příprava pokrmů, výběr ošacení atd.)
- oblast orientace v prostoru a schopnost pohybu v prostoru
- oblast získávání a zpracování informací.⁷²

3.5.1 Braillovo bodové písmo

Základem vyučování a získávání informací je slepecký tisk, bodové písmo, které lze rozlišovat hmatem. Bylo vyvinuto v roce 1825 šestnáctiletým Louisem Braillem. Úspěch tohoto bodového písma oproti ostatním systémům písma pro nevidomé spočívá v tom, že jeho autor je vytvářel s ohledem na fyziologii a psychologii hmatového vnímání. Seskupení jednotlivých bodů šestibodí plně vyhovuje vnímání bříškem ukazováku. Tento systém je plně ortografický a nepůsobí žádné potíže při adaptaci na jiné jazyky, proto jej lze užívat na celém světě.⁷³

3.5.2 Kancelářský psací stroj

Tento komunikační prostředek umožňuje komunikaci nevidomého člověka s vidomým, avšak obrácená komunikace, kdy vidomý píše nevidomému, není možná.⁷⁴

⁷² Srov. BUBENÍČKOVÁ, H. *Počítače se speciální úpravou pro těžce zrakově postižené uživatele* [online]. Dostupné na WWW: <<http://is.braillnet.cz/pocitace.php#4>>.

⁷³ Srov. PEŠATOVÁ, I. *Vybrané kapitoly ze speciální pedagogiky se zaměřením na tyflopeditii*, str. 37.

⁷⁴ Srov. PLUHAŘOVÁ, P. *Komunikační principy v procesu integrace těžce zrakově postižených* [online]. Dostupné na WWW: <<http://www.braillnet.cz/sons/docs/tl99/08.html>>.

3.5.3 Magnetofon

Nahrávání textů na kazety, které si vidomí vyměňují s nevidomými, umožňuje oboustrannou komunikaci mezi vidomým a nevidomým.⁷⁵

3.5.4 Telefon

Telefon je běžný komunikační prostředek mezi vidomým a nevidomým.⁷⁶

3.5.5 Slepecký psací stroj

Stroj tohoto typu umožňuje nevidomému člověku zápis poznámek v Braillově bodovém psímu. Slepecký psací stroj je vhodný pro vzájemnou komunikaci nevidomých.⁷⁷

3.5.6 Televizní lupa pro slabozraké

Televizní lupa slouží slabozrakému člověku ke čtení textu, který čte běžně člověk, který nemá zrakový handicap.⁷⁸

⁷⁵ Srov. PLUHAŘOVÁ, P. *Komunikační principy v procesu integrace těžce zrakově postižených* [online]. Dostupné na WWW: <<http://www.brailnet.cz/sons/docs/tl99/08.html>>.

⁷⁶ TAMTÉŽ

⁷⁷ TAMTÉŽ

⁷⁸ TAMTÉŽ

3.5.7 Čtecí zařízení pro nevidomé

Čtecí zařízení, které umožňuje nevidomému člověku číst černotiskový text se nazývá OPTACON. Tento přenosný přístroj je vybavený miniaturní kamerou, která snímá kvalitní černotiskový text. Nevidomý tak může prsty jedné ruky rozlišovat reliéfy písmen, zatímco druhou rukou ovládá kamerku, která snímá text. OPTACON umožňuje nevidomému komunikovat s textem, který je volně přístupný lidem bez zrakového handicapu.⁷⁹

3.5.8 Pichtův psací stroj

Tento přenosný stroj produkuje text v Braillově bodovém písmu. Texty slouží pro vzájemnou komunikaci mezi nevidomými.⁸⁰

Autorem je německý tyflop Odskar Picht. Výhodou je, že text je možno hned po napsání číst.⁸¹

3.5.9 Osobní počítač

Je obvyklé, že lidé se zrakovým handicapem využívají osobních počítačů a počítačové komunikace. Osobní počítače jsou v případě potřeby doplněny o hlasový výstup či braillovský řádek. Braillovská tiskárna umožňuje tisk textu v Braillově bodovém písmu. Počítač zprostředkovává vzájemnou komunikaci osob se zrakovým postižením, stejně tak je počítač efektivním prostředkem komunikace mezi postiženým a zdravým člověkem.⁸²

⁷⁹ Srov. PLUHAŘOVÁ, P. *Komunikační principy v procesu integrace těžce zrakově postižených* [online]. Dostupné na WWW: <<http://www.brailnet.cz/sons/docs/tl99/08.html>>.

⁸⁰ TAMTÉŽ

⁸¹ Srov. PEŠATOVÁ, I. *Vybrané kapitoly ze speciální pedagogiky se zaměřením na tyflopediti*, str. 39.

⁸² Srov. PLUHAŘOVÁ, P. *Komunikační principy v procesu integrace těžce zrakově postižených* [online]. Dostupné na WWW: <<http://www.brailnet.cz/sons/docs/tl99/08.html>>.

3.6 Předsudky společnosti k osobám se zrakovým postižením

Snad žádné zdravotní postižení není spojováno s tolika nejrůznějšími předsudky, hrůzou a strachem. Bílá hůl se v průběhu let stala symbolem „nejhoršího postižení“, které označuje člověka postiženého slepotou a vyděluje ho z toho „normálního světa vidících“.⁸³

Předsudek je charakteristický rigiditou, iracionalitou a obtížnou ovlivnitelností novými zkušenostmi, protože nevyplývá z pochopení určitého jevu, člověk přejímá jeho interpretaci v předem dané a ještě zjednodušené formě. Předsudek je sice nepřesným, emočně zkresleným a nesprávným hodnocením situace, ale pro laika je výhodný: nemusí se namáhat uvažováním o věcech, které dobře nezná.⁸⁴

Člověk má vrozenou dispozici reagovat na vše, co se nějakým způsobem liší od normy, jako na něco negativního, ohrožujícího. Odlišnost vyvolává strach a tendenci odstranit či alespoň izolovat ji.⁸⁵

Předsudek slouží jako laické diagnostické kritérium, podle něhož bývají postižení posuzováni. Ve vztahu k některým druhům defektů se zafixovaly negativní a odmítavé postoje, které se těžko překonávají a brání uspokojivé integraci takto postižených lidí do společnosti zdravých.⁸⁶

Typickým projevem předsudků v postoji k postiženým je tendence ke generalizaci, sklon vidět je všechny stejně, bez ohledu na jejich individuální odlišnosti, které existují samozřejmě i v této skupině. Neschopnost diferencovaného přístupu, rigidita hodnocení a chování je charakteristickým rysem takového postoje. Neochota měnit postoje může souviset s nedostatkem informací, s kognitivní pohodlností a stereotypií životního stylu. Jindy může být spíše výrazem emoční blokády. Ulpívavost je projevem obrany před vším, co je

⁸³Srov. WIENER, P., RUCKÁ, R. *Terapie zrakového handicapu*, str. 42.

⁸⁴VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, str. 99.

⁸⁵Srov. TAMTÉŽ

⁸⁶TAMTÉŽ

odlišné, a jeví se proto jako ohrožující. Obecné postoje k postiženým obyčejně nemají přímý vztah k aktuálním vlastním potřebám, ale jsou spíše spojeny s pocitem potenciálního ohrožení vlastní přijatelné existence. Zdravý člověk si při setkání s postiženým uvědomuje svou zranitelnost, a tak se v jeho postoji projevuje i obava z možných potíží. Každý člověk ví, že i on může onemocnět, utrpět úraz a zůstat natrvalo postižený.⁸⁷

3.6.1 Nejčastější předsudky o osobách se zrakovým postižením⁸⁸

Slepí vidí jen tmu.

Člověk nevidomý od narození zřejmě nevidí nic. A nic je něco jiného než tma. Je to asi tolik, co "vidíte" za sebou. Někteří zrakově postižení navíc mívají zrakové halucinace (světelné záblesky, fantomy), což může být značně nepříjemné.

Slabozraký se časem stane úplně slepým.

Někomu dobrý zrak vydrží po celý život, proč by jinému nemohl zrovna tak beze změny vydržet i poškozený zrak? Pochopitelně existuje řada zrakových vad, které se časem zhoršují, ale nedá se to brát jako obecné pravidlo.

Používáním se zrak slabozrakému člověku ještě víc kazí.

Co není používáno, časem zakrní; tréninkem lze naopak zvýšit výkonnost. To platí i u zraku. Nikdy však zrak nepřepínejte; extrémny škodí téměř vždy. Zraková únava se ohlásí zpravidla pálením očí, bolestmi hlavy apod., pak je určité vhodné dát si na chvíli pauzu.

⁸⁷ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, str. 99-100.

⁸⁸ PEŠÁK, M., SCHINDLER, R. *Některé mýty o zrakově postižených* [online]. Dostupné na WWW: < <http://www.sons.cz/myty.php> >

Rehabilitace slabozrakých = vhodné optické pomůcky.

Rehabilitaci slabozrakých nelze zúžit jenom na optické pomůcky. Hraje zde roli i motivace a chuť něco dělat (sebelepsi brýle nemají smysl, pokud leží v šuplíku). Dále se na výsledku podílí předchozí zkušenost, šikovnost, nadání, vytrvalost, schopnost učit se novým věcem, pamatovat si, soustředit se apod. Přitom i slabozraký člověk se často musí naučit dělat řadu činností jiným, náhradním způsobem, když se na oči nemůže spolehnout. A právě to je opravdová rehabilitace pro slabozrakého člověka.

Slepí od narození mají vyvinutý zvláštní smysl pro vnímání překážek a navíc mají mnohem lepší (často i hudební) sluch či hmat.

Nevidomý od narození nemá nic navíc (ve smyslu, že mu to bylo přidáno, aby se lépe se svou slepotou vyrovnal). Vše je jen otázkou zkušenosti, tréninku, možná talentu. I mnoho nevidomých nemá hudební sluch, někteří jsou manuálně velmi nezruční a mají špatný hmat a špatný orientační smysl. Stejně jako se i mezi vidícími lidmi najdou ti, kteří při jízdě autem zabloudí významně častěji než ostatní, tak i někteří nevidomí jsou schopni samostatně chodit a orientovat se velmi dobře a jiní se ztratí i ve vlastním bytě. Kdyby existoval nějaký zvláštní, náhradní smysl, jistě by jej měli i lidé bez zrakového postižení.

Ve společnosti nevidomého by se nemělo mluvit o barvách a jiných zrakových vjemech. Obratům jako: "podívej se", "uvidíme se" apod. je třeba se důsledně vyhnout.

Lidská řeč je krásná pro svou bohatost, malebnost, pro obraty, které v nás vyvolávají příjemné či nepříjemné asociace. Nevidomý člověk, stejně jako vy či kdokoli jiný, ví, že mnoho slov a obratů má přenesený význam. Ostatně, vy jste také ještě nikoho nezabili, nepřerazili apod., ačkoli jste to již tolikrát "slibovali"...

Čím více dioptrií, tím horší vidění.

Samotná krátkozrakost či dalekozrakost ještě nemusí znamenat zásadní problém a může být docela dobře kompenzovatelná optickou pomůckou -

zpravidla dioptrickými brýlemi nebo čočkami. Závažnější většinou bývají doprovodná nebo druhotná postižení, která mohou některé oční vady provázet. Projevují se ve ztrátě zrakové ostrosti, poruchách vnímání barev nebo v úbytku zorného pole. Takový člověk může mít naměřeno jen několik málo dioptrií, ale nevidí skoro nic.

Kdo chodí s bílou hůlí (příp. kdo nosí černé brýle), je slepý.

Zkuste si zakrýt oči a nechat jen díрку o průměru špendlíkové hlavičky. A projděte se s takto zakrytými očima po vlastním bytě. Simulujete si jednu z běžných očních vad - trubicové vidění. A zkuste se touto trubičkou podívat do knihy. Není to nic moc, ale po písmenku či po dvou jde číst. A když se naopak podíváte přes několikrát složený igelit, ba dokonce když si uprostřed ještě nalepíte kus papíru (abyste neviděli centrem zorného pole, kde je obraz nejostřejší), se čtením to bude najednou o mnoho horší než s povšechnou orientací a chůzí po bytě. Bílá hůl označuje pouze člověka, který má vážný problém se zrakem, nic víc, nic míň. Že ten problém je asi vážný, signalizuje tím, že si tu hůl vezme. Je víc těch, kteří si bílou hůl nevezmou, ačkoli by ji potřebovali, a předstírají, že vidí, než těch, kteří předstírají slepotu. Pozor jen na žebráky, tam to často bývá jinak.

Nezáleží na tom, zda nevidomému člověku budeme tykat nebo vykat - není zcela svéprávný.

Právě to, že není zcela svéprávný, tím tykáním dáváme najevo. Jak byste se cítili, kdyby Vám někdo na ulici či při vstupu do místnosti začal automaticky tykat, byť by to byl nositel Nobelovy ceny, prezident, nebo třeba kosmonaut, jehož schopnosti a postavení nemáte.

Je vždy neskonale vděčný za naši pomoc.

Představte si, že jedete autem, vezete stopaře a máte projet městem, které neznáte. Můžete jej objet obchvatem, ale stopař chce právě v tomto městě vystoupit. A říká Vám, že Vás tím městem provede. Pak vystoupí, dá Vám

nějakou instrukci a poradte si. Sami, v cizím městě, bez ukazatelů směru. Pro nevidomého člověka může být oním cizím městem i protější chodník. Proč by Vám měl být nevidomý člověk vděčnější než Vy tomu pomyslnému stopaři? Má-li být pomoc účinná, musí být přesně taková, jakou ten druhý potřebuje. A ten druhý ji musí chtít přijmout. Proto je vhodné pomoc nabídnout s tím, že není povinností druhé strany ji přijmout. Důležité: A nezahořkněte, prosím, bude-li Vámi nabídnutá pomoc odmítnuta. Nevidomý člověk se tak často setkává s tím, co nemůže a nezvládne... I on má logickou potřebu něco sobě či jiným dokázat. Nechte jej, prosím, jednat po svém, a nechápejte to jako prostý nevděk.

Slepému může být docela jedno, jak je oblečen, stejně na sebe nevidí. Proto jej druzí nemají právo kritizovat.

I ten či ta, kdo říká, že se obléká kvůli vlastnímu dobrému pocitu, svůj dobrý pocit odvozuje od reakcí okolí. Zpravidla každý člověk, tedy i nevidomý, chce na své okolí působit co nejpříjemněji, a vyvolávat tak vstřícné reakce. Zkuste si ale potmě sladit košili, sako a kravatu, kostýmek a blůzku, udělat make-up... Nekritizujte, ale snažte se citlivě poradit ve vhodné situaci a taktním způsobem. Rozhodně vám dotyčný bude za takovou pomoc vděčný.

Slepého zásadně neupozorňujeme na špinavé boty (nevhodné oblečení, chování apod.), protože bychom ho tím uráželi.

Nevhodným upozorněním samozřejmě můžeme urazit. Ale věřte, že ani Vás by nebavilo, šahat si na boty či pamatovat si, zda jste náhodou toho dne neprošli blátem... Pravidlo vhodnosti, společenského taktu, decentnosti a nezesměšňování či neponižování platí i zde. A nejen zde a nejen vůči nevidomým či jinak těžce zrakově postiženým lidem!

Nevidomým lidem vadí soucit, proto je lepší raději bagatelizovat nebo trochu vulgarizovat.

Nikdo nemá rád přehnaný soucit. Je však velkým omylem současnosti, že se zcela zavrhuje. Soucit je něco, co nemusím stavět na odiv, co bych však měl

umět prožít. Třeba jako pobídku k zastavení se, ke změně svého postoje. Pomoc, kterou díky takové změně nabídnu, bych měl umět nabídnout druhému člověku jako partnerovi v úzkých a nikoli jen skloněním se z výšin své mohoucnosti - ze soucitu.

Nikdo se necítí dobře, když se k němu někdo chová s despektem. A případná bagatelizace či vulgarizace nic jiného, než despekt, není.

Lepší je používat pojem slepec než nevidomý, slepota než nevidomost.

Nejlepší je neuchylovat se ani k falešnému, povrchnímu soucitu, ani k despektu, ani k jakýmkoli jiným klišé. Podstatou je fakt, že každý člověk je jedinečný a neopakovatelný, a my k němu tudíž přistupujeme lidsky, otevřeně, s úctou i pokorou. Jsou situace v blízkém mezilidském kontaktu, kdy je adekvátní použít slovo "slepec", při běžné komunikaci je však vhodné používat spíše "nevidomý". A je-li to možné, dodat k tomu i "člověk, občan, osoba". Vždyť důležitější, než že ten člověk je slepý, je, že je člověk.

Slovo "slepec" má z historie trochu pejorativní podtón, je často asociováno s žebráním apod. Proto je dnes vhodnější používat spíše přívlastek "nevidomý". Pojem "nevidomost" není příliš vžitý a zní značně uměle. Ještě horší je "vidomost". Slovo "slepota" je běžný termín, používaný v lékařství, sociální legislativě, pedagogice atd. Navíc neoznačuje přímo člověka, ale jistou nemoc, zdravotní postižení či stav po nemoci.

ZÁVĚR

Zdravotně, či jinak handicapované osoby to nemají v životě jednoduché. Jejich handicap pro ně znamená větší či menší omezení a většinou díky němu nemohou žít plnohodnotným životem. Podle druhu omezení jsou buď částečně nebo úplně závislí na druhých lidech.

Jak jsem již zmínila v úvodu, hlavním účelem práce bylo objasnit, jak komunikují osoby se zrakovým postižením a jak s nimi správně komunikovat. Právě ztráta zraku je dle autorů všeobecně považována za jedno z nejtěžších postižení, i když počet nevidomých není (ve srovnání s jinými typy postižení) vysoký.

V práci jsem se nejprve věnovala bližšímu objasnění pojmu komunikace, kde jsem se snažila popsat definice, formy, fáze a funkce komunikace. Dále jsem se věnovala základním pojmům, mezi které patří osoba se zdravotním postižením, handicap, defekt, defektivita, defektologie a také speciální pedagogika.

Jak konkrétně komunikovat s osobami se zrakovým postižením, jsem se snažila nastínit ve třetí kapitole. Řeč má pro těžce zrakově postižené větší význam než pro zdravé. Lze zde hovořit o kompenzačním významu řeči a jazyka. V tomto smyslu nahrazuje chybějící zrakové funkce. To, že člověk nevidí, neznamená, že nemůže komunikovat s ostatními lidmi.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Monografické publikace:

BUKOVSKÁ, L. *Asertivní komunikace*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí, 2006. ISBN 80-86991-73-3.

ČÍŽKOVÁ, J. *Přehled sociální psychologie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2000. ISBN 80-244-0150-9.

FINKOVÁ, D., LUDÍKOVÁ, L., RŮŽIČKOVÁ, V. *Speciální pedagogika osob se zrakovým postižením*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007. ISBN 978-80-244-1857-5.

FISCHER, S., ŠKODA, J. *Speciální pedagogika*. Praha: Triton, 2008. ISBN 978-80-7387-014-0.

KOHOUTEK, R. *Základy sociální psychologie*. Brno: Cerm, 1998. ISBN 80-7204-064-2.

KVĚTOŇOVÁ – ŠVECOVÁ, L. *Oftalmopedie*. Brno: Paido, 2000. ISBN 80-85931-84-2.

PEŠATOVÁ, I. *Vybrané kapitoly ze speciální pedagogiky se zaměřením na oftalmopedii*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 1999. ISBN 80-7083-350-5.

PEŠATOVÁ, I. *Vybrané kapitoly ze speciální pedagogiky se zaměřením na tyflopeditii*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 1999. ISBN 80-7083-351-3.

SOVÁK, M. *Nárys speciální pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-214-9.

VOTAVA, J. A KOL. *Ucelená rehabilitace osob se zdravotním postižením*. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0708-5.

VYBÍRAL, Z. *Psychologie lidské komunikace*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-998-4.

VYKOPALOVÁ, H. *Vybrané kapitoly ze sociální psychologie v kontextu komunikace*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2000. ISBN 80-244-0084-7.

WIENER, P., RUCKÁ, R. *Terapie zrakového handicapu*. Praha: Institut rehabilitace zrakově postižených UK FHS, 2006. ISBN 80-239-6774-6.

WIENER, P. *Prostorová orientace zrakově postižených*. Praha: Institut rehabilitace zrakově postižených UK FHS, 2006. ISBN 80-239-6775-4.

Internetové zdroje:

PEŠÁK, M., SCHINDLER, R. *Některé mýty o zrakově postižených* [online]. [cit. 2008-01-23]. Dostupné na WWW: < <http://www.sons.cz/myty.php> >.

PLUHAŘOVÁ, P. *Komunikační principy v procesu integrace těžce zrakově postižených* [online]. [cit. 2008-02-15]. Dostupné na WWW: <<http://www.brailnet.cz/sons/docs/tl99/08.html>>.

BUBENÍČKOVÁ, H. *Počítače se speciální úpravou pro těžce zrakově postižené uživatele* [online]. [cit. 2008-02-22]. Dostupné na WWW: <<http://is.brailnet.cz/pocitace.php#4>>.

Zásady jednání se zdravotně postiženými [online]. [cit. 2008-04-16]. Dostupné na WWW: <www.racicek.estranky.cz/clanky/nezarazene/spe-2_>.

SCHINDLER, R., PEŠÁK, M. *Kdo je zrakově postižený* [online]. [cit. 2008-04-16]. Dostupné na WWW: <<http://www.sons.cz/kdojezp.php>>.

Zákon č. 435/2004 Sb., O zaměstnanosti [online]. [cit. 2008-04-20]. Dostupné na WWW:

<<http://business.center.cz/business/pravo/zakony/zamestnanost/cast3.aspx>>.

Zdravotní postižení [online]. [cit. 2008-04-20]. Dostupné na WWW:

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Zdravotn%C3%AD_posti%C5%BEn%C3%AD>.

Zákon č. 108/2006, Sb. O sociálních službách [online]. [cit. 2008-04-20].

Dostupné na WWW:

<<http://www.sagit.cz/pages/sbirkatxt.asp?zdroj=sb06108&cd=76&typ=r>>.

ABSTRAKT

Petrášková, E. *Komunikace s osobami se zrakovým postižením*. České Budějovice 2009. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra psychologie. Vedoucí práce PhDr. Ing. Marie Lhotová, Ph.D..

Klíčové pojmy: komunikace, osoba se zdravotním postižením, osoba se zrakovým postižením, handicap, defekt, defektivita, speciální pedagogika, tyflopezie, oftalmopedie, oftalmologie

Práce je zpracována pouze teoreticky. Hlavní kapitola se věnuje komunikaci osob se zrakovým postižením, pravidlům této komunikace, komunikačním prostředkům a předsudkům společnosti k osobám se zrakovým postižením. Práce dále popisuje pojem komunikace, její definice, formy, fáze a funkce. Vysvětluje pojem osoba se zdravotním postižením a s ním související pojmy handicap, defekt, defektivita, speciální pedagogika, tyflopezie, oftalmopedie, oftalmologie. Cílem práce je objasnit, jak komunikují osoby se zrakovým postižením a jak s nimi správně komunikovat.

ABSTRACT

Communication with visually handicapped people

Keywords: communication, physically handicapped person, visually handicapped person, handicap, defect, defectiveness, special pedagogy, typhlopedics, ophthalmopedics, ophthalmology

The primary purpose of this paper was to theoretically elaborate the aspects of communication of visually handicapped people, the rules of visually handicapped people communication, communication tools and social prejudice against visually handicapped people. Furthermore, this paper deals with a definition of the term communication and a description of its forms, phases, and functions. Moreover, the term physically handicapped person and its related issues (handicap, defect, defectiveness, special pedagogy, typhlopedics, ophthalmopedics, and ophthalmology) are explained. The purpose of this work is to illustrate the way how visually handicapped people communicate and how should one communicate with them.